

Postoji ekologija loših ideja, kao što postoji ekologija korova.

Gregori Bejtson¹

Planeta Zemlja prolazi kroz period snažnih tehničko-naučnih promena usled kojih nastaju fenomeni ekološke neravnoteže što na duži rok ugrožavaju, ako se ne nađe rešenje, nastavak života na njenoj površini. Paralelno sa tim poremećajima, ljudski modusi života – individualni i kolektivni – evoluiraju u smeru postepenog propadanja. Srodničke mreže teže da se svedu na minimum, život domaćinstva se kviri pod uticajem masovnih medija, bračni i porodični život često biva »okoštao« usled neke vrste standardizacije ponašanja, susedski odnosi se uglavnom svode na svoj najsiromašniji izraz... Na taj je način, u nekoj vrsti opšteg pokreta implozije i nazadne infantilizacije, kompromitovan odnos subjektivnosti sa njenom spoljašnjošću – bila ona društvena, životinjska, biljna, kosmička. Drugost teži da postane potpuno plošna. Turizam se, na primer, najčešće svodi na putovanje na određite, sa istim preobiljem slika i oblika ponašanja.

Političke grupacije i izvršne instance izgledaju potpuno nesposobne da razumeju tu problematiku i sve njene implikacije. Iako su nedavno počele da bivaju delimično svesne najvidljivijih opasnosti koje prete prirodnom okruženju naših društava, uglavnom se zadovoljavaju ispitivanjem područja štete koju nanosi industrija, i to samo u tehnokratskoj perspektivi, dok bi jedino etičko-politička artikulacija – koju nazivam *ekozofijom* – tri ekološka registra (registra prirodnog okruženja, registra društvenih odnosa i registra ljudske subjektivnosti) bila kadra da prikladno rasvetli ta pitanja.

1 *Vers l'écologie de l'esprit*, tom II, Le Seuil, Pariz 1980.

Ovde je reč o daljem načinu života na ovoj planeti, u kontekstu ubrzanja tehničko-naučnih promena i znatnog demografskog rasta. Proizvodne snage će, usled kontinuiranog razvoja mašinskog rada, višestruko ubrzanog informatičkom revolucijom, staviti na raspolaganje sve veću količinu vremena za moguću ljudsku aktivnost.² Ali s kojim ciljem? Radi povećanja nezaposlenosti, represivne marginalizacije, usamljenosti, dokolice, strepnje, neuroze ili pak kulture, stvaralaštva, istraživanja, ponovnog izumevanja prirodnog okruženja, obogaćivanja modusa života i senzibiliteta? U Trećem svetu, kao i u onom razvijenom, urušavaju se čitavi delovi kolektivne subjektivnosti ili se pak okupljaju oko arhaizama, kao što je, na primer, slučaj sa strahovitim eskaliranjem fenomena religijskog fundamentalizma.

Pravi odgovor na ekološku krizu može postojati samo na planetarnom nivou i pod uslovom da se izvede autentična politička, društvena i kulturna revolucija, koja će preusmeriti ciljeve proizvodnje materijalnih i nematerijalnih dobara. Ta revolucija neće smeti da se tiče isključivo odnosa veoma vidljivih snaga, nego i molekularnih područja senzibiliteta, inteligencije i želje. Usmeravanje društvenog rada koje na jednoznačan način regulišu ekonomija profita i odnosi snage sada više ne bi moglo da vodi nikuda osim u dramatične ćorsokake. To je očito iz apsurdnog ekonomskog tutorstva koje pritiska Treći svet i koje je neke od tih oblasti odvelo u potpuno i nepopravljivo osiromašenje. To je očito i u zemljama kao što je Francuska, gde se sa umnožavanjem nuklearnih elektrana veliki deo Evrope izlaže riziku od mogućih posledica nezgoda tipa Černobila. Da ne pominjemo gotovo sumanuti karakter skladištenja hiljada nuklearnih bojevih glava koje bi, pri najmanjoj tehničkoj ili ljudskoj grešci, moglo automatski da dovede do kolektivnog istrebljenja. Kroz svaki od ovih primera vidi se isto preispitivanje dominantnih modusa vrednovanja ljudskih delatnosti, to jest:

2 U Fijatovim fabrikama, na primer, broj radnika je sa 140 000 za desetak godina pao na 60 000, dok se produktivnost povećala za 75%.

1) modusa imperijuma svetskog tržišta koji uništava individualne sisteme vrednosti i na isti plan ekvivalencije postavlja: materijalna dobra, kulturna dobra, prirodne lokalitete itd.;

2) modusa koji celokupne društvene i međunarodne odnose stavlja pod kontrolu policijskih i vojnih mašina.

Uhvaćena u ta dvostruka klešta, tradicionalna posrednička uloga države sve više se smanjuje i najčešće se, naizmenično, stavlja u službu instanci svetskog tržišta i vojno-industrijskih kompleksa.

Ta je situacija utoliko paradoksalnija pošto polako prolazi vreme kada je svet bio stavljen pod okrilje antagonizma Istok–Zapad, u velikoj meri imaginarnu projekciju opozicije radnička klasa – buržoazija u kapitalističkim zemljama. Znači li to da će novi multipolarni ulozi triju ekologija prosto i jednostavno zameniti nekadašnje klasne borbe i njihove referentne mitove? Naravno da takva zamena neće biti baš automatska! Ali ipak se čini verovatnim da će ta pitanja, koja odgovaraju krajnjem usložnjavanju društvenih, ekonomskih i međunarodnih konteksta, nastojati da sve više izbijaju u prvi plan.

Klasni antagonizmi nasleđeni iz 19. veka u početku su doprinosili nastajanju homogenizovanih, bipolarizovanih polja subjektivnosti. Potom se, tokom druge polovine 20. veka, kroz potrošačko društvo, blagostanje, medije... raspala radnička subjektivnost kao takva. Uprkos činjenici da se danas segregacije i hijerarhije nikada ne doživljavaju tako snažno, ova grupa subjektivnih pozicija obavijena je istom dimnom zavesom. Identično neodređeno osećanje društvene pripadnosti lišilo je staru klasnu svest njene tenzije. (Ovde ostavljam po strani konstituisanje krajnje heterogenih subjektivnih polova, poput onih koji se pojavljuju u muslimanskom svetu.) I takozvane socijalističke zemlje u sebe su ugradile »jednodimenzionalizujuće« zapadne sisteme vrednosti. Nekadašnji prividni egalitarizam komunističkog sveta tako ustupa mesto masmedijskom serijalizmu (isti ideal životnog standarda, iste mode, isti tipovi rok muzike itd.).

Što se tiče osovine Sever–Jug, teško je zamisliti da se situacija može znatno popraviti. Svakako je na duži rok zamislivo da će razvoj poljoprivredno-prehrambenih tehnika

omogućiti preinačenje teorijskih datosti tragedije gladi u svetu. Ali na terenu bi u međuvremenu bilo sasvim iluzorno misliti da će međunarodna pomoć, onakva kakva se danas zamišlja i sprovodi, uspjeti da trajno reši bilo koji problem! Dugoročno uspostavljanje ogromnih zona bede, gladi i smrti sada je, čini se, sastavni deo nakaznog sistema »stimulisanja« kakav je Integrirani Svetski Kapitalizam. U svakom slučaju, od tih zona zavisi razvoj Novih Industrijskih Sila, žarišta hiper eksploatacije, kao što su Hong Kong, Tajvan, Južna Koreja itd.

I u razvijenim zemljama nalazimo isti taj princip društvene napetosti i »stimulacije« iz očajanja, sa uspostavljanjem područja hronične nezaposlenosti i sve veće marginalizacije mladih, starijih osoba, radnika sa »skraćenim radnim vremenom«, obezvređenih radnika itd.

I tako, gde god da se okrenemo, pronalazimo taj isti sveprisutni paradoks: s jedne strane kontinuirani razvoj novih tehničko-naučnih sredstava koja bi možda mogla da reše dominantne ekološke probleme i ponovo uspostave društveno korisne aktivnosti na površini planete, a sa druge nesposobnost organizovanih društvenih snaga i konstituisanih subjektivnih formacija da dođu do tih sredstava kako bi ih učinile operativnim.

Ali možda je toj paroksističkoj fazi erozije subjektivnosti, dobara i okruženja suđeno da uđe u fazu opadanja. Bez malo svuda počinju da iskrsavaju zahtevi za singularnošću; najupadljiviji znaci u tom smislu prisutni su u umnožavanju nacionalitetnih³ zahteva, koliko juče marginalnih, a koji sve više zauzimaju prednji deo političkih pozornica. (Izdvojićemo, kako na Korzici tako i u baltičkim zemljama, spajanje ekoloških i separatističkih zahteva.) Na duži rok, taj rast nacionalitetnih pitanja verovatno će dovesti do dubokog

3 Fr. *nationalitaire* – pojam izveden iz imenice *nationalité* (nacionalnost), upotrebljavan uglavnom u cilju razlikovanja od negativno konotiranog pojma nacionalistički (koji podrazumeva odbacivanje drugog i drugačijeg, zatvaranje u sebe, i sl.), a u kontekstu borbi kolonizovanih država za nezavisnost – *prim. prev.*

preinačenja odnosā Istok–Zapad i, naročito, konfiguracije Evrope, čije bi težište moglo odlučno da se pomeri prema neutralističkom Istoku.

Prošlo je vreme tradicionalnih dualističkih opozicija koje su vodile društvenu misao i geopolitičke kartografije. Mogućnosti konflikta i dalje su prisutne, ali one uključuju multipolarne sisteme koji su nekompatibilni sa svrstavanjem pod manihejske ideološke zastave. Na primer, opozicija između Trećeg sveta i razvijenog sveta potpuno se raspala. To smo videli u slučaju Novih Industrijskih Sila, čija je produktivnost postala neuporediva sa produktivnošću tradicionalnih industrijskih bastiona Zapada, ali je ovaj fenomen praćen time što razvijene zemlje počinju da, na neki način, sve više liče na zemlje Trećeg sveta, uz šta dolazi i zaoštavanje pitanja koja se odnose na imigraciju i rasizam. Nećemo se zavaravati, veliko komešanje povodom ekonomskog ujedinjenja Evropske zajednice ni u čemu neće zakočiti to bojenje znatnih delova Evrope trećesvetskim bojama.

Još jedan antagonizam koji se i dalje ukršta sa antagonizmom klasnih borbi jesu odnosi muškaraca i žena. Čini se da se na globalnom nivou položaj žena ni izdaleka nije poboljšao. Eksploatacija ženskog rada, korelativna sa eksploatacijom dečjeg rada, nije ništa bolja od one u najgorim periodima 19. veka! A ipak, puzeća subjektivna revolucija neprestano je delovala na položaj žena u poslednje dve decenije. Iako se seksualna nezavisnost žena, povezana sa raspoloživošću sredstava za kontracepciju i abortusa, veoma nejednako razvila, iako se one usled rasta verskog fundamentalizma neprestano minorizuju, određen broj naznaka navodi na pomisao da se promene dugog trajanja – u brodelovskom smislu – zaista odigravaju (žene kao predsednice država, zahtev za kvotama muškaraca–žena u okrilju predstavničkih instanci itd.).

Omladina, iako se nalazi u žrvnju dominantnih ekonomskih odnosa koji joj dodeljuju sve prekarnije mesto, i iako je mentalno manipulisana kroz proizvodnju kolektivne, masmedijske subjektivnosti, ona svejedno razvija vlastite metode distanciranja od normirane subjektivnosti kroz singularizaciju. U tom pogledu, transnacionalni karakter rok kulture savršeno

je znakovit, budući da ona igra ulogu neke vrste inicijacijskog kulta koji daje kulturni pseudoidentitet velikim masama mladih ljudi i omogućuje im da za sebe osvoje minimum egzistencijalnih Teritorija.

Upravo u tim kontekstima raspadanja, decentralizacije i umnožavanja antagonizama i procesa singularizacije iskrstavaju nove ekološke problematike. Da se razumemo, nipošto ne tvrdim da se od njih može pouzdano očekivati da pod svoju »kapu« stave druge molekularne linije preloma, već mi se čini da vode do problematizacije koja počinje da se sa njima ukršta.

Iako više nije moguće, kao u prethodnim periodima klasične borbe ili odbrane »otadžbine socijalizma«, obezbediti funkcionisanje neke nedvosmislene ideologije, zamislivo je, naprotiv, da nova ekozofska referenca ukaže na linije rekonstrukcije ljudskih *praxisa* na najraznovrsnijim područjima. Na individualnim i kolektivnim nivoima, kada je reč i o svakodnevnom životu i o stvaranju demokratije iznova, u registru urbanizma, umetničkog stvaralaštva, sporta itd., uvek je važno detaljno se pozabaviti time šta bi mogli da budu pozitivni proizvodnje subjektivnosti koji idu u pravcu individualne i/ili kolektivne resingularizacije radije nego u pravcu masmedijskog fabrikovanja koje je sinonim za nesreću i očajanje. Ekozofska perspektiva ne isključuje postavljanje objediniteljskih ciljeva, kao što je borba protiv gladi u svetu, zaustavljanje deforestacije ili nepromišljenog razvijanja nuklearne industrije. Samo što se ovde više ne može raditi o rečima-naredbama tipa »stereotipi«, koje su redukcionističke, prisvajaju druge, singularnije problematike i vode u promovisanje harizmatičnih lidera.

Jedna ista etičko-politička težnja prožima pitanja rasizma, falocentrizma, katastrofa što ih u nasleđe ostavlja urbanizam koji misli da je moderan, te umetničkog stvaralaštva oslobođenog tržišnih sistema, pedagogije kadre da izume vlastite društvene posrednike itd. Ekozofska problematika je, na kraju krajeva, problematika proizvodnje ljudske egzistencije u novim istorijskim kontekstima.

Društvena ekozofija stoga će se sastojati u razvijanju specifičnih praksi koje teže da preinače i iznova stvore načine

bivanja u paru, u okrilju porodice, u urbanom kontekstu ili na poslu itd. Naravno da bi bilo nepojmljivo nastojanje da se vratimo na prethodne obrasce, one koji odgovaraju periodima kada je planeta bila mnogo ređe naseljena, a društveni odnosi mnogo snažniji nego danas. Biće potrebno da se doslovno rekonstruišu sveukupni modaliteti bitka-u-grupi. I to ne samo kroz »komunikacione« intervencije, nego i kroz egzistencijalne promene koje pokreće motor subjektivnosti. Na tom području nećemo se pridržavati opštih preporuka nego ćemo uspostaviti učinkovite prakse eksperimentisanja, kako na mikro društvenim tako i na višim institucionalnim nivoima.

Mentalna ekozofija će nas dovesti do toga da iznova stvaramo odnose subjekta sa telom, sa fantazmom, sa prolaskom vremena, sa »zagonetkama« života i smrti. Dovešće nas do potrage za protivotrovima za masmedijsko i telematsko uniformisanje, za konformizam mode, za manipulisanje javnim mnjenjem pomoću reklama, anketa itd. Njen način delovanja biće bliži načinu delovanja umetnika nego profesionalaca sa prefiksom »psi« koje i dalje opседа zastareli ideal naučnosti.

Ništa se na tim područjima ne odigrava u ime istorije, u ime infrastrukturnih determinizama! Varvarsko implodiranje nipošto nije isključeno. A u nedostatku takvog ekozofskog novog početka (kakvo god mu ime nadenuli), u nedostatku novog načina artikulacije tri temeljna registra ekologije, možemo, nažalost, predvideti rast svih vrsta opasnosti: rasizma, verskog fanatizma, nacionalitetnih raskola koji se promeću u reakcionarno zatvaranje, eksploataisanja dečjeg rada, tlačenja žena...

* * *

Pokušajmo sada da se malo podrobnije pozabavimo implikacijama koje takva ekozofska perspektiva ima po naše poimanje subjektivnosti.

Subjekt se ne podrazumeva, nije dovoljno misliti da bi se postojalo, kao što je proklamovao Dekart, pošto se sve vrste drugih načina egzistencije uspostavljaju izvan svesti, onda kada se misao upinje da pojmi samu sebe pa počne da se vrti kao poludela čigra, nikada se ne vezujući za realne Teritorije

egzistencije, Teritorije koje se pak međusobno razmiču poput tektonskih ploča pod površinom kontinenta. Ali pre nego o subjektu, možda bi bilo prikladnije govoriti o *komponentama subjektivizacije*, od kojih svaka manje ili više radi za svoj račun. To bi nužno dovelo do preispitivanja odnosa individue i subjektivnosti i, na prvom mestu, do jasnog razdvajanja tih pojmova. Vektori subjektivizacije ne prolaze nužno kroz individu, koja je, u stvari, nešto poput »terminala« za procese koji uključuju ljudske grupacije, društveno-ekonomske skupove, mašine za obradu podataka itd. Tako se unutrašnjost uspostavlja na raskršću višestrukih komponenti koje su relativno samostalne jedne u odnosu na druge i, u slučaju potrebe, stupaju u otvoreni sukob.

Jasno mi je da je i dalje teško navesti ljude da čuju ovakve argumente, naročito u kontekstima u kojima još vlada sumnja, čak principijelno odbacivanje svake specifične reference na subjektivnost. Bilo to u ime prvenstva infrastrukture, struktura ili sistema, subjektivnost i dalje nije na dobrom glasu, i oni koji imaju posla s njom, u praksi ili teoriji, uglavnom joj pristupaju krajnje oprezno, uz beskrajne mere predostrožnosti, pazeći da se nikada previše ne udalje od pseudonaučnih paradigmi, koje se najradije pozajmljuju iz tvrdih nauka: termodinamike, topologije, teorije informacija, teorije sistema, lingvistike itd. Sve se dešava kao da neki scijentistički Superego zahteva da se psihički entiteti postvare i insistira na tome da se poimaju samo kroz ekstrinzične datosti. U takvim uslovima ne treba se čuditi što su se humanističke i društvene nauke same osudile na to da im nedostaju intrinzično evolutivne, stvaralačke i samopozicionirajuće dimenzije procesa subjektivizacije. Kako god bilo, čini mi se da se hitno treba rešiti svih scijentističkih referenci i metafora kako bi se stvorile nove paradigme, koje će više biti etičko-estetičkog nadahnuća. Uostalom, zar najbolje kartografije psihe ili, ako hoćete, najbolje psihoanalize nisu bile delo Getea, Prusta, Džojisa, Artoa i Beketa, pre nego Frojda, Junga i Lakana? Literarna komponenta u delima potonje trojice predstavlja, uostalom, ono najbolje u njima (na primer, Frojdovo *Tumačenje snova* može se smatrati izvanrednim modernim romanom!).